Evoluţia limbii române literare în versiuni succesive ale *Scării raiului*. Nivelul lexical (II)

de

Oana Panaite

In order to illustrate the evolution of Romanian language over four centuries (the aim of the study), we focused on *Epistle to a Shepherd* and selected six variants from the multiple versions in Romanian. We had as a comparison base the Romanian manuscript no. 5419 (Varlaam's translation) and used, for the 17th century, the Romanian manuscript no. 434 and no. 2511 –which maintain *Leastviţa*'s writing pattern. For the 18th century, we used Vartolomeu Măzăreanu's translation – Romanian manuscript no. 2959 – from 1766 and a manuscript from the Library of Metropolitanate of Moldavia and Bukovina, copied in 1780, while for the 19th century we foud useful the first printed translation, made in Greek in 1814, belonging to Veniamin Costachi. As for the modern age, Corneanu's translations, respectively Stăniloae and a translation from French represented our work instruments. The study reveals the evolution of Romanian (language) through based on the aspect of religious terminology, and does not leave aside the structural vocabulary. The comparison will trace, in general, the replacement of Slavonic language constructions used by Varlaam in a period when Romanian literary language had sufficient "semantic gaps" to justify ad hoc borrows from the language of the translated text and also other circumstances. Cases of words from Varlaam's translation that remained in the religious vocabulary will be emphasized, too.

2.3. La **nivelul lexical**, dinamica limbii poate fi urmărită atît în adnotările marginale din versiuni diferite, cît şi prin compararea propriu-zisă a unor sintagme/ fragmente de text aparţinînd unor versiuni/ traduceri distincte. Adnotările marginale sînt făcute în două direcţii: fie scribul păstrează în manuscrisul pe care-l copiază elementele lexicale din manuscrisul-model, dar, considerîndu-le arhaice şi necunoscute cititorului, le completează marginal cu un sinonim; fie inserează în textul său termenul pe care-l consideră mai bine cunoscut, specificînd pe margine cuvîntul corespunzător din manuscrisul-model pe care-l copiază. Analizînd lexicul marginal din manuscrisul nr. 2511 şi manuscrisul din 1780, putem face unele consideraţii în ceea ce priveşte diferenţierea diatopică a limbii române.

A. Diferenţierea dialectală este rezultatul interferării a două straturi de limbă diferite, dintre care primul, moldovenesc, arhaizant, reprezintă limba manuscrisului-model, în timp ce al doilea, muntenesc, este specific copistului:
Ms. nr. 2511: *paingul*, marg. *păianjen* (10^{v});

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

giuruirea, marg. *făgăduiala* (31[r]); *giuruirei*, marg. *făgăduialei* (38[r]); *giuruită*, marg. *făgăduită* (44[r]);
osîrdiia, marg. *nevoinţa* (42[r], 113[r], 139[r]); *cu nevoinţă*, marg. *cu osîrdie* (88[r], 119[v]); *nevoinţei*, marg. *usteninţei* (195[r]);
şerbul, marg. *robul* (45[r]);
rîvnitori, marg. *pohtitori* (66[v]);
glăsiia, marg. *plîngea* (101[v]);
pentru dînse, marg. *pentr-înse* (139[v]);
să cură, marg. *să aleargă* (179[v]);
numeri, marg. *numele* (239[r]);
zăpadă, marg. *omăt* (241[r]);
rostul, marg. *gură* (250[r]);
dzicem, marg. *spunem* (379[r]).

B. Din termenii adnodaţi marginal, unii sînt rezultatul conştientizării de către copist a gradului de necunoaştere a lexicului din traducerea sursă; explicitarea lor este normală şi necesară în concordanţă cu necesităţile care au determinat realizarea unei noi copii a traducerii, anume citirea ei frecventă în principal de către călugării dintr-o mănăstire sau alta:

În ms. nr. 2511, lexicul adnotat înlocuieşte:

1) slavonismele din textul originar cu termeni formaţi pe terenul limbii române prin procedee interne, precum derivarea, prin cuvinte deja existente în limbă sau împrumutate din alte limbi:
diavolilor, marg. *volului* (9[r]);
sîrghiş, marg. *sîrguitor* (27[r], 86[r], 97[r]), *ce iaste de sîrg*, marg. *de treabă* (135[r]); *de treabă*, marg. *de sîrg* (152[r]);
sireap, marg. *mînios* (157[r]);
meserniţă, marg. *la magherniţă* (27[v]);
sămăluire, marg. *voie* (32[r]), dar şi *cunoştinţă* (85[v]); *sămăluiaşte*, marg. *socoteaşte* (203[r]);
blestemat, marg. *balamut* (46[r]);
pojarul, marg. *jeratecul* (160[v]);
buiguire, marg. *ameţeală* (48[r], 128[v]);
buecie, marg. *mîndrie* (216[v]); *buiacă*, marg. *mînioasă* (216[v]); *mînios*, marg. *buiac* (216[v]);
să scîrbeaşte, marg. *să scărăndăveaşte* (245[v]);

2) formaţiunile arhaice cu unele curente în epoca în care are loc copierea manuscrisului:
dintru dînşii, marg. *andesine* (140[v]);
odată, marg. *dinioară* (47[r]); *odinioară*, marg. *odată* (108[v]); *vreodată*, marg. *dinioară* (58[v]);
oarecui, marg. *nicicui* (65[r]);
prepuiu, marg. *adaog* (48[r]);
săvai, marg. *măcar* (32[r], 132[v]);
zăduful, marg. *pripecul* (312[r]);

3) clarifică unii termeni al căror sens a devenit ambiguu:
nemînioasă, marg. *nebîrfitoare* (163[r]);

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

opusteaşte, marg. *ce năpusteaşte* (204^{v}).

Deşi manuscrisul din 1788 conservă redacţia *Leastviţei*, există totuşi unele diferenţe lexicale; ele nu apar sub formă de adnotări marginale, ci sînt inserate în textul propriu-zis. Şi aici poate fi operată o clasificare a tipurilor de înlocuiri – pentru exemplificare, primul element este din LEAST., în timp ce al doilea din manuscrisul de la 1780:

a) slavonisme înlocuite prin formaţii lexicale româneşti: *nestrînsa* (2^{v}) – *nestrînsoare* (2^{v}); *liubov* (2^{v}) – *dragoste* (3^{r}); *trudei* (3^{r}) – *ostenelei* (3^{r}); *destonic* (3^{v}) – *vrednic* (4^{r}); *sîrghiş* (12^{r}) – *de sirg* (13^{v}); *găvozdirea* (92^{v}) – *deprinderea* (91^{v}); *năsălnice* (94^{r}) – *năprasnice* (93^{r});

b) dezambiguizarea unor termeni: *giudeţ* (95^{v}) – *giudecători* (94^{r}) etc.

Lexicul evoluează în sincronie prin variantele diatopice specifice graiului moldovean sau muntean (nu există nici o variantă a *Leastviţei* al cărei copist să aparţină prin grai unei alte zone geografice decît Moldova sau Muntenia), iar în diacronie prin înlocuirea succesivă a slavonismelor originare cu termeni autohtoni sau cu împrumuturi din greacă, în cazul noilor traduceri făcute după un original grecesc. Prima modalitate de evoluţie este evidentă în cazul variantelor *Scării* care păstrează redacţia lui Varlaam, cf. prezentarea de mai sus a adnotărilor marginale. Următoarele exemple ilustrează evoluţia limbii în diacronie.

2.3.1. Elemente lexicale arhaice, generale în epoca primelor noastre texte literare sau **proprii** autorului.

LEAST. 270^{r}, Ms. 1780: 209^{r}: *m-am adeverit (m-am adiverit)*;
COSTACHI 1814: 197^{r}: *nădăjduiesc*;
STĂNILOAE 1980, p. 433: *am fost încredinţat*;
CORNEANU 1994, p. 527: *sînt convins*;
PG 1165: *πέπεσμαι*.

Închiderea lui [*e*] la [*i*] caracterizează graiul muntenesc (aici graiul copistului) şi reprezintă singura deosebire faţă de limba manuscrisului sursă; verbul, derivat din *adevăr* (< **ad+de+verus* din *verus*), cf. SCRIBAN 1939, s.v., folosit şi reflexiv, are sensul de ‘mă încredinţez, mă asigur’, sens păstrat numai în STĂNILOAE 1980, în timp ce toate celelalte opţiuni diferite de transpunere se îndepărtează de acest semantism, modalizînd în proporţii diferite discursul: *nădăjduiesc* sau *sînt convins* exprimă speranţa, respectiv, certitudinea. Gr. *πέπεσμαι* conţine în semantismul său toate sensurile cu care a fost utilizat în diferitele traduceri/ variante româneşti: ‘se laisser persuader, (p. suite) se fier à; croire à (à une parole)’, DFG, s.v.

LEAST. 270^{r}, Ms. 1780: *întru scrisoarea (scrisoare) cea dumnedzăiască*;
COSTACHI 1814, 197^{r}: *întru scrisoarea cea dumnezeiască*;
CORNEANU 1994, p. 527: *în cartea dumnezeiască*;
PG 1165: *ἡμῶν ἐν τῇ ἀπογραφῇ τῇ Θείᾳ, in illo caelesti volumine* (1166).

Cuvîntul *scrisoare* cu sensul vechi de ‘scriitură, scris, descriere’ (SCRIBAN 1939, s.v.) este menţinut inclusiv la COSTACHI 1814 care, deşi traduce ediţia

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

grecească a *Scării*, nu păstrează nimic din semantismul termenului *ἀπογραφῆ* ‘inscription sur un registre; *d’où* registre (du cadastre; des contributions); registre du cens; *d’où* dénombrement: II. *t. de droit att.* inventaire de biens détournés *ou* dissimulés’ DFG, s.v.; Corneanu, în ediţia modernă, utilizează termenul actual de *carte*, cf. şi traducerea latină a PG, în timp ce Stăniloae nu traduce această sintagmă.
LEAST. 270^{r}, Ms. 1780, 209^{v}: *Îndireptătoriu/ îndreptătoriu***;**
VM 1766, 266^{r}: *cîrmaci***;**
COSTACHI 1814, 197^{r}: *cîrmaciu***;**
STĂNILOAE 1980, p. 433: *cîrmaci***;**
CORNEANU 1994, p. 527: *cîrmaci („kyvernitis”)*;
PG 1165: *κυβερνήτις***,** *gubernator [navarchus]* (1166);
Fr. (3): *Le pilote spirituel*.

Utilizarea termenului *cîrmaci* reprezintă o opţiune stilistică a traducătorilor; cuvîntul aparţine lexicului maritim (opţiunea aceasta este justificată în contextul în care Ioan Scărarul însuşi foloseşte terminologia maritimă), dar conţine în acelaşi timp şi sensul ‘cel care conduce, îndreptînd corabia spre un anumit punct’; cuvîntul utilizat de Varlaam are avantajul de a fi mai abstract, aparţinînd în acelaşi timp domeniului spiritual, dar şi dezavantajul de a fi un arhaism, a cărui semnificaţie nu mai putea fi percepută la reala ei valoare.
LEAST. 275^{r}, Ms. 1780, 213^{v}: *îndireptătoriul/ îndreptătoriul*;
COSTACHI 1814, 199^{v}: *povăţuitoriul*;
STĂNILOAE 1980, p. 440/ 32: *povăţuitoriul*;
CORNEANU 1994, p. 534: *păstorul*;
PG 1181: *προσερχομένοις / Animorum dux et moderator* (1182);
Fr. (35): *Un conducteur, un pasteur des âmes*.

Îndireptătoriul, termenul folosit de Varlaam, traduce slavonul ***наставникъ*** ‘καθηγητής (guide, conducteur) dux, ἐπιστάτης, praefectus, institutor’ (MIKLOSICH 1865, s.v.), preluînd, cel mai probabil, nota comună din direcţiile de semnificaţie, anume *cel care îndreaptă/ conduce pe cineva spre ceva*. Termenul *povăţuitorul* preferat de Costachi are sensul învechit, pierdut astăzi, de ‘conducător’ (vezi SCRIBAN 1939, s.v.); Stăniloae, care preia opţiunea lui Costachi, se înscrie însă într-o nouă direcţie de semnificare, cea actuală, de ‘sfătuitor’, căci opţiunea sa este transpusă într-un context cultural şi într-o epocă diferită a limbii române literare. În acest context, *păstorul* pare a fi cuvîntul cel mai puţin marcat stilistic, ales datorită sensului comun cu gr. *προσερχομένοις*, participiul verbului *προσέρχομαι* ‘aller vers *ou* auprès; *d’où* s’approcher, s’avancer’ (DFG, s.v.).

Rămînem în domeniul variatelor cuvinte utilizate pentru desemnarea *păstorului sufletesc*.
LEAST. 280^{v}, Ms. 1780, 218^{r}: *puitoriul cel bun a nevoinţei/ nevoinţii noastre*;
COSTACHI 1814, 202^{v}: *Puitoriul de nevoinţă*;
STĂNILOAE 1980, p. 448/ 71: *Conducătorul luptei*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

CORNEANU 1994, p. 543: *bunul judecător*;
PG 1193: *τοῦ καλοῦ ἀγωνοθέτου /agonotheta magna* (1194);
Fr. (72): *juste et souverain Rémunérateur*.

Varlaam traduce în română prin *puitoriul (...) nevoinţei* slavonismul ***по^Ã^вигоположникь*** (***слобоположнитель горкь*** într-un alt loc (168^{v}) este redat prin *puitoriul de cuvînt amar*); ***положьникъ***, cf. MIKLOSICH 1865, s.v., are sensul de 'qui constituit', deşi verbul ***положити*** are sensurile 'τιθέναι ponere, ἐναποτιθέναι deponere', de unde ar putea rezulta opţiunea lui Varlaam pentru *puitor*; celălalt termen – ***по^Ã^виго*** – este transpus aici prin *nevoinţă*, deşi în textul său Varlaam îl împrumută şi cu forma originală: *podvig*, cu sensul de 'luptă'. Opţiunea de traducere a lui Varlaam e preluată ca atare şi de Veniamin Costachi în traducerea sa de la 1814, cu toate că acesta, nu trebuie să ignorăm, traduce un text grecesc. Mai mult, semantismul primar al gr. *ἀγωνοθέτης* trebuie să i se fi părut profan pentru a reprezenta un atribut al divinităţii: '1. agônothète, organisateur *ou* président des jeux publics', căci acesta cel mai probabil nu cunoştea sensul secundar al cuvîntului grecesc, anume 'arbitre, juge, *en gén*.' (DFG, s.v.). Pentru sensul secundar optează Corneanu în traducerea sa şi, indirect, traducătorul ediţiei franceze, dar şi Stăniloae, care evită cuvîntul modern, din terminologia sportivă, *arbitru*, în favoarea sinonimului cu semnificaţie mai largă, *conducător*. Cu siguranţă Stăniloae a consultat şi textul lui Veniamin Costachi – numai aşa se poate explica faptul că traduce şi *nevoinţă*, simţit ca arhaic în acest context, prin *luptă*, fără să se abată de la semnificaţia textului original.
LEAST. 270^{r}, Ms. 1780, 209^{r}: *carte de gios şi pementească/ pămintească*;
VC 181,: 197^{r}: *Cartea cea de jos*;
STĂNILOAE 1980, p. 433: *cartea de mai jos*;
CORNEANU 1994, p. 527: *această carte a noastră de jos (scil. scrisă aici pe pămînt)*;
PG 1165: *τῇ μὲν κάτω βίβλῳ, hoc inferiori seu terreno codice* (1166);
Fr. (1): *ce petit livre de la terre*.

Varlaam este singurul care redă printr-o perifrază amplă, explicativă, ceea ce ceilalţi traducători (excepţie face Corneanu care, între paranteze, completează traducerea iniţială) exprimă mai concentrat prin *cartea de jos*, cf şi gr. *κάτω βίβλῳ*. În secvenţa următoare, reţine atenţia modalitatea prin care este redat gr. *ἔμπλαστρον* 'emplâtre' (DFG, s.v.): Varlaam utilizează substantivul *unsóre*, reţinut ca atare şi de copistul variantei din 1780; Măzăreanu exprimă printr-un alt cuvînt, 'leacul': *păstoriu*; Stăniloae, consecvent limbajului tradiţional filocalic, utilizează termenul de *doftorie*, derivat de la *doftor*, pe care-l foloseşte cu regularitate în întreaga traducere, iar Corneanu apelează la o parafrază verbală: *nu are nevoie să fie îngrijit de alţii.* Interesează opţiunea lui Veniamin Costachi care redă gr. *ἐμπλάστρος* prin *plastor*, opţiune urmată consecvent de autor şi în alt loc al traducerii lui, dar şi de traducătorii moderni ai *Scării* (Corneanu şi Stăniloae, cf. secvenţa 2):

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

(1.)
LEAST. 270[r], Ms. 1780, 209[v]: *Vraci iaste cela ce are şi trupul şi sufletul fără de boală şi nu-i trebuiaşte nice o unsóre pentr-aceastea.*
VM 1766, 266[r]: *Păstoriul iaste dohtor care iaste sănătos şi la trup şi la suflet, şi nu numai că însuşi lui nu-i trebueşte nice un păstoriu, că încă şi altora poate să le agiute.*
COSTACHI 1814, 197[r]: *Doftor iaste cela ce pre trup şi pre suflet îl are fără de boală, şi de nici un plastor de la alţii, nicidecum nu are trebuinţă.*
STĂNILOAE 1980, p. 433: *Doftor este cel ce are trupul şi sufletul nebolnav, neavînd nevoie de nici o doftorie pentru ele.*
CORNEANU 1994, p. 527: *Medic („iatros") este cel care a dobîndit un trup şi un suflet sănătos şi care nu are nevoie să fie îngrijit de alţii.*
PG 1165: *Ἰατρός ἐστὶν, ὁ τὰ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν κεκτημένος ἄνοσον, μηδὲ μιᾶς ἐμπλάστρου παρ' ἄλλων τὸ παράπαν δεόμενος*, *Medicus est, qui ab animo corporeque sanus valensque, nulla pre se medicabula aliunde desiderat* (1166)
Fr. (4): *Le médecin spirituel est une personne qui, ayant le corps chaste et l'âme pure, n'a besoin ni du secours ni des remèdes des autres.*

Plastur (cu varianta fonetică *plastor*) reprezintă de fapt una din numeroasele forme populare ale neologismului *emplastru*, împrumutat ca atare din vgr.: *blastru, bleastru, plastru, pleastru, blastur, bleastur, plastur, pleastur*, cf. ngr. *μπλάστρι*, v.sl. ***пластырь*** '*ἔμπλαστρον*, emplastrum' (SCRIBAN 1939, s.v., MIKLOSICH 1865, s.v.), avînd sensul 'medicament cleios întins pe o bucată de pînză făcut ca să fie lipit pe pelea unui bolnav' (SCRIBAN 1939, s.v.)
(2.)
LEAST. 271[r/v], Ms. 1780, 210[v]: *Agoniseaşte şi tu, o, minunate părinte, leacuri, dare de curăţire* (ad. *purgaţie*.)/ – în ms. din 1780 nu mai apare adnotat *purgaţie –, brici, presăra* /271[r]/ *re de ierbi, burete, zbancă, strecneală/ stricneală, cinii de ars, unsori, iarbă somnuroasă/ somnoroasă, cuţit, legături*;
Slavonă (LEAST. 271[r/v]): ***ѿ чюдєснє помазанїа, данїа, бритвы, насыпанїа, гѫвѫ, бєзболѣзнииє, кръвопѫстиаа, жєгы, помазы, ѯспитєлна, нофь, привѧзы;***
COSTACHI 1814, 197[v]: *Aibi şi tu, o, minunate, plastori, bricieri, prafuri vindecătoare, băuturi, bureate neîngreţoşat, nisteriuri, fiiară arzătoare, unsori, afionuri, sabie, oblojituri.*
STĂNILOAE 1980, p. 435: *Să ai şi tu, o, minunate, plasturi, băuturi, bisturiuri, picături, briciuri, burete, lame de tăiat vinele, fierul de ars rana, alifii, doftorii de somn, cuţit, feşe şi neîngreţoşarea*;
CORNEANU 1994, p. 529: *Dobîndeşte şi tu, o prea minunate părinte, cataplasme (scil. plasturi), medicamente, alifii, soluţii, bureţi, leacuri împotriva vomitării, bisturiu, cauterizator, unsori, anestezice, cuţit, pansamente*;
PG 1168/1169: *κέκτησο καὶ σὺ, ὦ θαυμάσιε, ἔμπλαστρα, ξηρία, κολλούρια, ποτὰ, σπόγγους, ἀναυσίαν, φλεβότομα, καυστῆρας, ἀλείμματα, ὑπνωτήρια, μάχαιραν, καταδέσμους; Et tu vir admiratione merito suspiciende, fac ut comparata habeas medicaminum amuleta: emplastra, inquam, vulneraria, cataplasma et pulveres, collyria, purgationes, spongias, anausian contra nauseantem stomachum, phlebotoma, adustiones et cauteria, unguenta, hypnotica sive soporifera pocula, ferrum chirurgicum et vincula* (1167/1170);

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

Fr. (14): *Vous, père admirable et digne de servir de modèle, ayez toujours avec vous toutes les amulettes et les remèdes dont vous pouvez avoir besoin pour vos malades spirituels : portez toujours les emplâtres, les cataplasmes, les poudres, les collyres, les médecines, les éponges, les eaux de senteur, les lancettes, les eaux fortes pour brûler, les caustiques, les onguents, les hypnotiques, tous les instruments de chirurgie et toutes les autres choses qui vous seront nécessaires pour les différentes opérations que vous aurez à faire*.

Remarcăm evoluţia procesului de semantizare care are loc pentru a desemna noţiunea de ‘anestezic’: de la desemnarea referenţială, adoptată de Varlaam (*iarbă somnuroasă*), împrumutul unui termen (*afionuri*), la exprimarea parafrastică (*doftorii de somn*) şi, în final, termenul specializat – *anestezice* (poate prea specializat, în context potrivindu-se mai bine termenului *somnifere*, cf. şi gr. *ὑπνωτήρια*, lat. *hypnotica sive soporifera pocula*, fr. *les hypnotiques*). *Afion*, ieşit din uz astăzi, provine din vgr. *ὄπιον* ‘suc du pavot, opium’ (DFG, s.v.) prin filieră turcă, cf. turc. *afion* şi *afiun*; cf. şi ngr. *αφιόνι*, lat. *opium* (apud SCRIBAN 1939, s.v.); Scriban înregistrează numai pluralul în *-oane*, deşi, după cum reiese din textul lui VC, există şi atestarea pluralului în *-uri*. Seria de echivalenţe care rezultă este următoarea: *iarbă somnuroasă – afionuri – doftorii de somn – anestezice – ὑπνωτήρια – hypnotica sive soporifera pocula – les hypnotiques*.

Cu toate că enumerarea din traducerea lui Varlaam este conformă cu ordinea elementelor lexicale din versiunea slavă alăturată, se observă efortul traducătorului de a traduce fiecare termen, redîndu-l prin cuvinte curente în epocă sau în zona geografică de provenienţă: ***помазаниѥ*** ‘ἀλοιφή, unctio’ – prin *leacuri*; ***даниѥ*** ‘δόσις, datio’ – prin *dare de curăţire*, ***бритва/ бритвиѥ*** ‘ξυρόν, novacula; rasoir’ – prin *brici*, ***насъıпаниѥ*** ‘iniectio clim. ioan’ – prin *presărare de ierbi*; ***гѫба*** ‘σπόγγος, spongia’ – prin *burete*; ***безболѣзнииѥ*** ‘ἀνωδυνία, doloris absentia’ – prin *zbancă*, folosit cu sensul secundar, dialectal de ‘ventuză’ (SCRIBAN 1939, s.v.), ***кръвопоүстьнъ*** ‘sanguinem emittens’ – prin *strecneală* ‘dialectal (est) lanţetă, cuţit de luat sînge’ (SCRIBAN 1939, s.v.), ***жегъ*** ‘καῦμα ardor; brûlure, chaleur de la fièvre, marque de brûlure, cicatrice’ – prin *cinii de ars*, unde *cinie* are sensul de ‘unealtă, instrument’ (SCRIBAN 1939, s.v.); ***помазъ*** = ***помазаниѥ*** ‘χρίσμα, unctio’ – prin *unsori*; ***ѕспитєлна*** – prin *iarbă somnuroasă*; ***ножь*** ‘μάχαιρα, gladius; grand couteau; couteau pour les sacrifices, couteau de chirurgien; ciseaux pour couper les cheveux’ – prin *cuţit*; ***привѧзъ*** ‘δεσμός, vinculum; tout ce qui sert à lier, *particul.* corde’ – prin *legături* (vezi MIKLOSICH 1865, s.v., SCRIBAN 1939, s.v., DFG, s.v.).

În secvenţa următoare, verbul *arumi* (neatestat în dicţionarele limbii române) este înlocuit de sinonimul său *dormita*, care redă gr. *νυστάζω* ‘laisser tomber sa tête, *d’où* s’assoupir, s’endormir’ (DFG, s.v.):

LEAST. 271^{r}, Ms. 1780, 210^{r}: *încep oile a arumi cu sufletul*;
VM 1766, 266^{v}: *oile sale că încep a dormita şi cu trupul şi cu sufletul*;
COSTACHI 1814, 197^{v}: *oile (...) vor începe cu sufletul a dormita*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

STĂNILOAE 1980, p. 434: *oile vor începe (...) să dormiteze cu sufletul*;
CORNEANU 1994, p. 528: *oile vor începe să dormiteze cu sufletul*;
PG 1168: *τὰ πρόβατα (...)νυστάζειν τῇ ψυχῇ ἄρξονται, connivere anime incipiunt* (1167);
Fr. (11): s*on troupeau (...) se relâche et ne marche plus d'un pas ferme dans les voies de Dieu*.

Perechea sinonimică *pripăc/ năduf* (cu fonetismul *năduv*) utilizată de Varlaam pentru a desemna un fenomen meteorologic precum *zăduful/ arşiţa*, este înlocuită în versiunile/ traducerile ulterioare, cu toate că unul din termeni, *pripăc*, recurent în secolul al XVII-lea la Dosoftei şi Cantemir (cf. DLRLV, s.v.), este şi azi folosit, popular, în Moldova, Ţara Românească şi Transilvania de sud-est; diferitele sinonime utilizate (*arşiţă, zăduf, zăpuşeală*) au avantajul de a fi proprii limbii române literare actuale:
LEAST. 271^{r}, Ms. 1780, 210^{r}: *arderea pripăcului/ pripicului*; *într-acea vreame de năduv/ năduf*;
VM 1766, 266^{v}: *din pricina patimei arşiţăi*; *în vremea arşiţii aciia*;
COSTACHI 1814, 197^{v}: *din fierbinţeala zădufului*; *în vremea zădufului aceluia*;
STĂNILOAE 1980, p. 434: *din fierbinţeala zădufului*; *în vremea acestui zăduf*;
CORNEANU 1994, p. 528: *din pricina zăpuşelii zilei*; *în vremea acestui zăduf*;
PG 1168: *ἐκ τοῦ φλογμοῦ τοῦ καύματος*,('brûlure par le soleil, chaleur ardente') *ex ardoris aestu* (1167); *κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ καύσων ἐκένου, in illo incendii labore [ardore]* (1167);
Fr. (11): *à cause de la chaleur*; *dans le moment de cette épreuve*.

A cerca cu sensul etimologic 'a căuta' este general în epoca primelor noastre texte literare; pierderea sensului primar duce la înlocuirea lui cu *a căuta*, conform atestării din traducerea lui Veniamin Costachi:
LEAST. 273^{v}, Ms. 1780, 212^{r}: *Cela ce vor să cearce aceasta să o ştie ca să o cearce cu trudă.*
COSTACHI 1814, 198^{v}: *Cei ce voiesc a căuta, caute cu osteneală.*
STĂNILOAE 1980, p. 438/ 19: *Deci ce voiesc să caute, să caute cu osteneală.*
PG 1173: *οἱ βουλόμενοι ζητεῖν ζητείωσαν ἐμπόως /quos si volent quaerere, sollicite quaerant* (1174).

În secvenţa de mai jos se poate urmări, pe de o parte, evoluţia conjuncţiei *săvai*, pe de alta, a pronumelui nehotărît *nescui*. Specific, sub această formă, arealului geografic alcătuit de Moldova şi Muntenia, *săvai* este folosit în epoca veche a limbii noastre literare cu următoarele sensuri: 'ori, fie, măcar'; în combinaţie cu alte conjuncţii (*şi*, de exemplu) actualizează alte semnificaţii: 'măcar că, cu toate că, deşi'; are şi sensul 'chiar dacă'. În contextul analizat, valoarea semantică este 'deşi, chiar dacă', realizată prin diferite cuvinte: *săvai, măcar, chiar*. Pronumele nehotărît din traducerea lui Varlaam şi, după el, a versiunii de la 1780 – unde apare însă forma modernă, actuală, *cuiva* – este înlocuit în traducerile ulterioare prin pronumele negativ, *nimeni*, conform originalului gr. *μηδενὸς/ nemine*:
LEAST. 274^{v}: *săvai şi nu i-are hi seate nescui*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

Ms. 1780, 213[r]: *săvai şi de nu ar fi săte cuiva*;
VM 1766, 269[r]: *măcar că altă dată nime nu însătoşadză*;
COSTACHI 1814, 199[r]: *şi cînd nimenea nu iaste însetat*;
STĂNILOAE 1980, p. 439/ 27: *chiar cînd nu însetează nimeni*;
CORNEANU 1994, p. 533: *chiar şi atunci cînd nu este nimeni însetat*;
PG 1180: *μηδενὸς τοῦ διψῶντος /nemine sitiente* (1179) ;
Fr. (31): *Mais quoique personne n'aille se désaltérer*.

În continuare, prezentăm variantele diferite prin care traducătorii desemnează *judecata divină*: Varlaam foloseşte cuvîntul general în epocă cu fonetism moldovenesc *giudeţ* şi cu sensul, pierdut astăzi, 'judecată'; Costachi preia din neologismele neogreceşti care circulau în epoca sa un cuvînt specializat în limbajul juridic pentru desemnarea sălii de consiliu, dar şi a consiliului propriu-zis, *divan* (vezi SCRIBAN 1939, s.v.), devenit astăzi arhaism; traducerea lui Corneanu este mai apropiată de versiunea din PG, dar şi de cea franceză, în timp ce Stăniloae foloseşte sinonimul termenului juridic *proces – judecată*:
LEAST. 276[r], Ms. 1780, 215[r]: *întru fricatul şi adeveritul nostru giudeţ*;
COSTACHI 1814, 200[v]: *la înfricoşatul şi cu adevărat Divanul nostru*;
STĂNILOAE 1980, p. 442/ 43: *la judecata înfricoşătoare şi adevărată a noastră*;
CORNEANU 1994, p. 537: *la înfricoşatul şi dreptul nostru tribunal*;
PG 1185: *ἐν τῷ φοβερῷ ἡμῶν καὶ ἀληθῶς δικαστηρίω / ad nostrum se tribunal vere formidabille* (1186);
Fr. (47): *devant un tribunal vraiment formidable*.

Varianta latină şi cea franceză nu mai traduc atributul de *înfricoşător*, cf. gr. *τῷ φοβερῷ* '*qui cause de l'effroi, effrayant, terrible*'; observăm, tot în ceea ce priveşte atributele care însoţesc termenul *giudeţ*, absenţa prefixului *în-* în derivatul folosit de Varlaam (este de altfel singura atestare, în celelalte locuri adjectivul fiind cu forma actuală, *înfricat*). Adjectivul *adeverit* evoluează formal la *adevărat*, fără a exprima întregul conţinut semantic al gr. *ἀληθής* '1. non caché, *d'où* vrai, sincère, franc; 2. loyal, juste, équitable' (DFG, s.v.) redat mai potrivit prin *drept*, care implică şi *adevărat*, conform traducerii lui Corneanu.

Evoluţia limbii române literare este evidentă şi în contextul următor unde polisemia cuvîntului *giudeţ* 'judecată, dar şi judecător' (vezi SCRIBAN 1939, s.v.) creează ambiguităţi în textul lui Varlaam, dar este evitată în limba modernă prin crearea a două derivate diferite de la aceeaşi rădăcină lexicală:
LEAST. 285[r], Ms. 1780, 221[v]: *ca un giudeţ dumnedzăiesc*;
COSTACHI 1814, 205[r]: *ca un dumnezeesc judecătoriu*;
STĂNILOAE 1980, p. 455/ 95: *ca un dumnezeiesc judecător*;
CORNEANU 1994, p. 549: *ca un judecător dumnezeiesc*;
PG 1201: *ὡς ὁ θεῖος κριτὴς/ quidam arbiter* (1202).

În traducerea lui Varlaam, *socotitoriu* redă – destul de ambiguu, datorită polisemantismului verbului de la care derivă –, slavonul ***съмотритель*** (280[r/dr.]), cu sensul 'οἰκονόμος'; ambiguitatea este eliminată de Costachi care împrumută din textul grecesc pe care-l traduce cuvîntul *iconom*, păstrat ca atare şi de Stăniloae,

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

deşi nu mai era actual şi ar fi putut fi transpus printr-un sinonim, precum *administrator*. Corneanu se apropie din nou, prin opţiunea de traducere, de versiunea franceză a *Scării*:
LEAST. 280[r], Ms. 1780, 218[r]: *Cine iaste pus de la Dumnedzău socotitoriu*;
COSTACHI 1814, 202[v]: *Cine oare iaste unul ca acesta Iconom de la Dumnezeu*;
STĂNILOAE 1980, p. 447/ 70: *Cine este oare un astfel de iconom al darului lui Dumnezeu*;
CORNEANU 1994, p. 543: *Cine este păstorul (...) aşezat de Dumnezeu*;
PG 1193: *Τίς ἄρα τοιοῦτος καθέστηκεν ἐκ Θεοῦ οἰκονόμος /Quis porro erit divinus ille oeconomus* (1194);
Fr. (71): *Mais quel sera donc le pasteur établi de Dieu*.

Interesantă este şi evoluţia grafiei unui toponim discutată în continuare. Este vorba de *Muntele Măslinilor*; tradus de Varlaam prin *măgura Eleonului* (în textul slavon alăturat găsim ***магоръ маслиньнъ*** (288[v/dr.]) – un argument în plus pentru susţinerea ipotezei conform căreia acesta nu este originalul traducerii lui Varlaam, fiind colaţionat de scribul care a copiat autograful pierdut al mitropolitului moldovean. Veniamin Costachi, dar şi Corneanu, un secol mai tîrziu, optează tot pentru o traducere conformă originalului, în timp ce Stăniloae redă acest toponim prin sintagma *Muntele Măslinilor*, cf. lat. *montem Oliveti*:
LEAST. 288[v], Ms. 1780, 224[v]: *măgura Eleonului*;
COSTACHI 1814, 206[v]: *muntele Eleónului*;
STĂNILOAE 1980, p. 461: *Muntele Măslinilor*;
CORNEANU 1994, p. 554: *muntele Eleon*;
PG 1205: *τὸ ὄρος τῶν'Ελαιῶν / montem Oliveti* (1206).

2.3.2. Slavonisme. Spre deosebire de Dosoftei, care inovează în lexic prin creaţii lexicale personale, Varlaam preia lexicul din sursa pe care o traduce, în situaţia în care în limba română existau „goluri semantice". Reprezentînd, în cea mai mare parte, slavonisme cu corespondent în textul original pe care-l traduce, acestea sînt simţite de scribii care realizează copiile ulterioare ca fiind anacronisme (arhaisme) şi, în consecinţă, sînt înlocuite cu alte formaţii lexicale. Evoluţia lexicului din acest punct de vedere surprinde procesul de constituire a terminologiei religioase. Exemplele următoare vin să ilustreze acest proces.
LEAST. 270[r]: *mai de-nainte cu destoniciia*;
Ms. 1780, 209[r]: *mai nainte cu vreadniciia*;
COSTACHI 1814, 197[r]: *cei întîiu cu vreadniciia*;
STĂNILOAE 1980, p. 433: *cei dintîi după vrednicie*;
CORNEANU 1994, p. 527: *cei dintîi în vrednicie*;
PG 1165: *πρῶτοι τῷ ἀξιώματι, primi honoris dignitate* (1166);
Fr. (1): *les premiers dans les cieux par l'éminence de leur gloire*.

Termenul *destonicia* 'vrednicie' din *destoinic* (< slav. **достоиникъ** 'homo dignus' MIKLOSICH 1865, s.v.) şi derivatele lui, specific prin forma aceasta limbii lui Varlaam şi înlocuit prin *vrednicie*, din *vrednic* ('capacitate, rar: hărnicie, demnitate' SCRIBAN 1939, s.v.) de către copistul autor al manuscrisului de la 1780, conservă tocmai sensul de 'demnitate' considerat de Scriban „rar" al gr.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

ἀξίωμα, ατος ‘prix, valeur, considération, estime, honneur, dignité’ (DFG 1963, s.v.) şi lat. *dignitate*. Termenul folosit de Varlaam era considerat, încă de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, un arhaism, motiv pentru care este înlocuit de sinonimul său, *vrednicie*; ultimul cuvînt este menţinut în lexicul religios pînă astăzi.

Procesul de înlocuire a unui cuvînt propriu limbii lui Varlaam cu termenul curent în epoca celorlalţi scribi/ traducători este ilustrat şi în secvenţa de mai jos:
LEAST. 270^{r}, Ms. 1780, 209^{v}: *sfitoacele ceale bătrîne*;
VM 1766, 266^{v}: *dintr-alte scrisori (ad. scrisorile acele ce sînt scrise)*;
COSTACHI 1814, 197^{r}: *scrieri şi izvoade*;
STĂNILOAE 1980, p. 434: *Cărţi (copiate)*;
CORNEANU 1994, p. 527: *cele ce le-au scris alţii, iar nu după cele ce le-au fost lor descoperite*;
PG 1165: *ἄτιγράφων ἐκπαιδεύειν, transcriptis paginis documenta tradere* (1166);
Fr. (5): *le livre*.
unde *sfitoc*, un slavonism (< slav. **съвитъкъ** ‘τόμος, χάρτου, κεφαλίς, caput’ MIKLOSICH, s.v.), are sensurile ‘tom, secţiune; sul, vălătuc, mănunchi, pomătuf, bucheţel de busuioc cu care se împrăştie aghiazma’ (apud SCRIBAN 1939, s.v.).
Cuvîntul *vrăciuire,* folosit chiar de Varlaam cu perechea sinonimică *tămăduire* 42^{v} – *vrăciuire* 280^{v}, face parte din categoria cultismelor (în cazul de faţă, slavonisme) care îşi pierd puterea de semnificaţie o dată cu trecerea timpului şi cu tot mai slaba cunoaştere de către clasa cultivată a slavonei; de aceea nici nu este de mirare înlocuirea lui cu un termen mai cunoscut şi, implicit, mai utilizat:
LEAST. 271^{v}, Ms. 1780, 210^{v}: *în ce chip vom putea arăta că ştim meşterşiug de vrăciuire/ vindecare*; LEAST. 280^{v}, Ms. 1780, 218^{v}: *cu vrăciuirea/ vrăciuire aceluia şi pre sine să tămădui/ tădui*;
COSTACHI 1814, 197^{v}: *cum pre ştiinţa meşteşugului o vom arăta?* 202^{v}: *din tămăduirea aceluia şi pre sineşi de-aciia s-au tămăduit*;
STĂNILOAE 1980, p. 435: *cum ne vom arăta ştiinţa?* 448/ 72: *prin vindecarea aceluia vindecîndu-se pe sine însuşi*;
CORNEANU 1994, p. 529: *cum ne vom arăta priceperea noastră?* 543: *s-a tămăduit şi pe sine, din tămăduirea aceluia*;
PG 1169: *πῶς, τὴν ἐπιστήμην ἐνδειξώμεθα;, poterimusne noastram medicandi scientiam testatam facere?* (1170); 1193: *ἐκ τῆς ἐκείνου ἰάσεως, καὶ ἑαυτὸν λοιπὸν ἰασάμενον/ ex alta mentis demissione propter alterius procuratam sanitatem, ipse quoque salutem est consecutus* (1194);
Fr. (13): *nous serait-il possible d'exercer avantageusement vis-à-vis de nos malades les fonctions et de remplir les devoirs de médecin ?*; (73): *il lui accorda et sa propre guérison et la guérison de la personne en faveur de laquelle il s'intéressait et s'était entièrement oublié*.

Ceea ce era iniţial meşteşug, adică îndemînare, a devenit ulterior *ştiinţă*, vindecarea nemaifiind rezultatul acţiunii vraciului, ci a medicului, a celui care posedă ştiinţa medicinei; se poate vorbi aici de substituirea cuvintelor în cauză datorită evoluţiei realităţii extralingvistice.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

LEAST. 270[r], Ms. 1780, 209[v]: *Vraci*;
VM 1766, 266[r]: *[Păstoriul iaste] dohtor*;
COSTACHI 1814, 197[r]: *Doftor*;
STĂNILOAE 1980, p. 433: *Doftor*;
CORNEANU 1994, p. 527: *Medic („iatros")*;
PG 1165:*Ἰατρός*, *Medicus* (1166);
Fr. (4): *Le médecin spirituel*.

În secvenţa de mai sus, folosirea sinonimelor este nu numai rezultatul opţiunii stilistice a fiecărui traducător, ci şi al influenţei originalului tradus. Arhaismul *vraci* (păstrat totuşi de copistul manuscrisului din 1780) este înlocuit, potrivit evoluţiei vocabularului limbii române, mai întîi prin *dohtor* de către Măzăreanu (care împrumută rus. *dóhtor*, cf. SCRIBAN 1939, s.v.) şi ulterior prin *doftor* (păstrat şi în ediţia modernă a lui Stăniloae – consecvent intenţiei sale mărturisite de a se înscrie într-o „*terminologie cît mai tradiţional filocalic*" –, deşi reprezintă varianta populară, aflată în uz şi astăzi,) şi corespondentul său modern *medic*. Ceea ce Varlaam exprimă pleonastic, prin juxtapunerea în acelaşi context a sinonimelor *ocărîle şi dosădzile*, este ulterior redat prin termeni diferiţi, sinonime parţiale sau totale a gr. *ἀτιμία* 'mépris': *necinstirea*, *dojenirea*, *dispreţul de sine*; se observă, de asemenea, o schimbare de perspectivă: dacă versiunile vechi (urmînd destul de fidel traducerea lui Veniamin Costachi, includem aici şi traducerea lui Stăniloae) dezvoltă imagini vizuale materializate în acţiuni concrete, Corneanu operează o abstractizare a limbajului, schimbînd în primul rînd instrumentul: *briciul* sau *bisturiul* (instrumente concrete care declanşează imaginea vizuală) se transformă la el în *medicament*, semnificînd mai mult un proces spiritual decît unul fizic:
LEAST. 271[v], Ms. 1780, 210[v]: *Briciul iaste ocărîle şi dosădzile ce mucică şi curăţeaşte/ curăţesc rana mîndriei*;
COSTACHI 1814,198[r]: *Briciul iaste necinstirea carea muşcă şi pre putrejunea mîndriei o tămăduiaşte*;
STĂNILOAE 1980, p. 435: *Bisturiul este dojenirea care muşcă, dar după puţin vindecă*;
CORNEANU 1994, p. 529: *Medicamentul este dispreţul de sine care muşcă păcatul şi vindecă abcesul mîndriei*;
PG 1169: *Σηρίον ἐστὶ ἀτιμία δάκνουσα, καὶ αἰήσεως σηπεδόνα θεραπεύουσα / Cataplasma est mordens animum convitium et contumelia, quibus existimationis insolentioris putor curatur ac rescinditur* (1170) ;
Fr. (14): *le cataplasme est la figure des mépris et des humiliations qui mordent et déchirent le cœur pour en faire sortir le pus infect de la vaine gloire.*

Varlaam utilizează termenul *slugile* sub influenţa originalului pe care-l traduce, unde apare: ***слѹгы*** (nominativ, plural); ulterior termenul pierde sensul de 'slujitor' – tot cu etimologie v.sl. ***слоужити*** 'διακονεῖν, ministrare' – în favoarea celui de 'supus':
Least. 272[v], Ms. 1780, 211[v], 1766: 267[v]: *slugile*;
COSTACHI 1814, 198[v]: *slujitorii*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

STĂNILOAE 1980, p. 437/ 15, Corneanu 1994, p. 531: *slujitorii*;
PG 1172: *λειτουργοὺς, /servos* (1171);
Fr. (17): *des serviteurs*.

Înlocuirea unui slavonism printr-un cuvînt propriu limbii române este ilustrată şi în exemplele următoare. Verbul *a stidi*, cu etimologia vsl. **стъıдѣти сѧ**, reprezintă un împrumut din textul slavon utilizat: **дрѕгы и стыдѣтсѧ дрѕзии** (273$^{r/dr.}$). În acest context îşi actualizează semnificaţia de 'a se sfii', conformă cu sensurile slavonismului împrumutat: 'αἰσχύμεσθαι, καταισχύνεσθαι erubescere' (MIKLOSICH 1865, s.v.) – termenul nu are toate dezvoltările semantice ale gr. αἰδέομαι – οῦμαι 'éprouver un sentiment de honte, de pudeur, de respect, *d'où* 1. avoir de la pudeur; 2. *avoir honte, craindre de*; 3. *révérer, respecter*' (DFG, s.v.), sensuri secundare pentru care optează traducătorii ediţiilor moderne ale *Scării*. Interesantă este opţiunea stilistică a lui Veniamin Costachi: mitropolitul utilizează o creaţie verbală personală: *a se cucernici* – neînregistrată în Scriban –, derivată de la adjectivul *cucernic*, care provine, la rîndul lui, din vb. *a se cuceri*, cu sensul (înv.) 'a se umili, a face omagiu', întîlnit şi la Dosoftei, cf. SCRIBAN 1939, s.v.:
LEAST. 273^{r}, Ms. 1780, 211^{v}: *Priiatinii să şi stidesc de ceia ce li-s cu adevărat iubiţi şi priiatini şi-i ascultă*;
COSTACHI 1814, 198^{v}: *să cucernicesc priiatenii şi îi ascultă*;
STĂNILOAE 1980, p. 437/ 16: *îi respectă prietenii şi îi ascultă*;
CORNEANU 1994, p. 531: *Prietenii respectă şi ascultă pe adevăraţii lor prieteni*;
PG 1172: *τοῦς ἀκροτάτους φίλους, καὶ αἰδοῦνται οἱ φίλοι καὶ ὑπακούουσιν, /Intimos regis amicos etiam alii regis amici veneratione prosequuntur* (1171);
Fr. (19): *les amis mêmes du roi honorent les personnes qu'ils savent être le plus avancées dans son amitié*.

Aceeaşi discuţie este valabilă şi pentru substantivele *stidinţă*, *ruşine*, corespunzătoare verbelor analizate mai sus:
LEAST. 274^{v}: *că pleacă întru stidinţă*;
Ms. 1780, 213^{r}: *că pleacă întru ruşine*;
VM 1766, 269^{r}: *că să ruşineadză*;
COSTACHI 1814, 199^{r}: *care să ruşineadză*;
STĂNILOAE 1980, p. 439/ 28: *să se sfiască*;
CORNEANU 1994, p. 533: *ruşinoşi din fire*;
PG 1180: *περὶ τὸ αἰδεστικὸν /quae (...) objurgantem* (1179);
Fr. (32): *une certaine pudeur naturelle*.

Procesul de înlocuire a slavonismelor/ cuvintelor devenite arhaice utilizate de Varlaam prin corespondentele lor lexicale moderne este evidentă şi în cele ce urmează. Verbul *a (se) nevoi* cu sensurile 'a (se) sili, a (se) constrînge' (SCRIBAN 1939, s.v.) cedează locul sinonimului său, *a (se) sili*; mai mult, Corneanu literarizează traducerea, intensificînd, prin expresia verbală folosită, *a se lăsa violentaţi*, acţiunea moderată descrisă de verbul *a (se) sili*; în fond, opţiunea sa corespunde sensului primar al gr. *βιάζω* '1. user de force *ou* de violence', în timp

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

ce opţiunile celorlalţi traducători se opresc la sensul extins, generalizat al acestuia ‘3. *p. ext.* forcer (à), contraindre (à)’ (DFG, s.v.):
LEAST. 273[r]: *Aseamenea simt/ şi nevoiţi dinşi*;
Ms. 1780, 212[r]: *Aseamenea sint nevoiţi de dinşi*;
COSTACHI 1814, 198[v]: *Poate încă şi siliţi sînt de dînşii*;
STĂNILOAE 1980, p. 437/ 16: *Ba poate se şi lasă siliţi de ei*;
CORNEANU 1994, p. 531: *la nevoie se lasă chiar violentaţi de către dînşii*;
PG 1172:*Ἴσως δὲ καὶ βιάζονται ὑπ’ αὐτῶν /et vel ultro nolentibus etiam se ingerunt et subserviunt* (1171).

În secvenţa care urmează există un consens implicit în redarea noţiunii de *lege*; diferenţa apare atunci cînd se realizează transpunerea celuilalt termen. În textul traducerii lui Varlaam coexistă *tocmală* ‘organizare’cu *ustav* (< v.sl. **оуставъ** ‘finis, ὅρος terminus, regula; δογμα sententia’ (cf. MIKLOSICH 1865, s.v.; vezi şi SCRIBAN 1939, s.v.), căci au aceleaşi sensuri; *ustav* este specializat, semnificînd exclusiv ‘regulă, rînduială (bisericească sau monahală)’, dar acest lucru nu constituie un argument pentru utilizarea lui exclusivă, în textul lui Varlaam observîndu-se predominarea lui *tocmală*, care astăzi şi-a pierdut sensul întîlnit în vechea română literară. *Ustav* reprezintă opţiunea lui Măzăreanu, datorită şi influenţei originalului, iar Veniamin Costachi traduce literal gr. *ὅρος*, al cărui sens primar este ‘borne, pierre servant de borne, *d’où* borne, limite, frontière’ (DFG, s.v.). Stăniloae preferă unul din sensurile secundare ale termenului: ‘règle de conduite, règle *en gén.*’ care, prin generalizare, devine *îndreptar*; la acelaşi sens al gr. . *ὅρος* se opreşte şi Corneanu, cu diferenţa că, în timp ce Stăniloae optează pentru un termen generic (*îndreptar* presupune o sumă de *reguli*), el utilizează un sinonim pentru *regulă – poruncă*:
LEAST. 274[r], Ms. 1780, 212[v]: *ca o tocmală şi o leage*;
VM 1766, 268[v]: *ca un ustav a legii*;
COSTACHI 1814, 199[r]: *ca pre un hotar şi ca pre o leage*;
STĂNILOAE 1980, p. 438/ 23: *ca îndreptar şi lege*;
CORNEANU 1994, p. 532: *ca o poruncă şi lege*;
PG 1177: *εἰς ὅρον, καὶ νόμον /norma legeque* (1178);
Fr. (27): *elles se font une loi de marcher sur ses traces et de suivre le genre de vie qu'il mène.*

Tot un slavonism specific lexicului religios îl reprezintă şi adjectivul *procleat* (< v.sl. **проклѧтъ** ‘ἐπικατάρατος, exsecrabilis, maudit’, cf. bg. proklét, rus. proklĕátyĭ, rom. **проклет** (MIKLOSICH 1865, s.v., vezi şi SCRIBAN 1939, s.v.) (despre oameni) ‘afurisit, blestemat’ pe care-l întîlnim la Varlaam şi, după el, în manuscrisul de la 1780; celelalte traduceri, cu excepţia celei a lui Stăniloae, folosesc termenul corespunzător din limba actuală: *blestemat*, cf. şi gr. *ἐπάρατος* ‘maudit’ (DFG, s.v.). Un caz aparte îl constituie Stăniloae care „arhaizează” nu o dată traducerea pe care o face în epoca modernă. Însă, în acest context, opţiunea

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

traducătorului se îndepărtează de sensul originalului, căci *osîndă* are semnificaţia de ‘condamnare; pedeapsă divină’!
LEAST. 274[r], Ms. 1780, 213[r]: *tăcearea ta cea procleată*;
VM 1766, 269[r]: *tăcerea ta cea blăstămată*;
COSTACHI 1814, 199[r]: *tăcerea cea blestemată*;
STĂNILOAE 1980, p. 439/ 25: *tăcerii vrednice de osîndă*;
CORNEANU 1994, p. 533: *o blestemată tăcere*;
PG 1177: *σιωπῆς ἐπαράτου /detestabili silentio* (1178);
Fr. (30): *silence (...) criminel.*

Deşi sinonime din punct de vedere al semnificaţiei etimologice, *mîntuirea* este cuvîntul care s-a specializat în lexicul religios pentru a exprima iertarea/ salvarea divină; în timp ce *spăsenie* (din v.sl. ***съпасєниѥ*** ‘σωτηρία, salus’ (MIKLOSICH 1865, s.v.) este folosit azi aproape exclusiv în limbajul colocvial, cu sensul ‘smerenie, modestie prefăcută’ (vezi şi SCRIBAN 1939, s.v.):
LEAST. 274[v], Ms. 1780, 213[v]: *spăseniia sa*;
VM 1766, 269[v]: *mîntuirea sa*;
COSTACHI 1814, 199[v]: *a sa mîntuire*;
STĂNILOAE 1980, p. 440/ 30: *mîntuirea sa*;
CORNEANU 1994, p. 534: *propria mîntuire*;
PG 1180: *τὴν (...) σωτηρίαν / salutem suam* (1179);
Fr. (34): *son salut*.

Dacă unul din termenii expresiei este tradus – slavonul ***глⷭ[в]инєи*** ‘βάθος, profunditas’ este redat prin *adîncul* –, nu acelaşi lucru se întîmplă cu celălalt – ***бг҃ословїѧ*** –, pe care Varlaam îl împrumută cu forma din original: *bogoslovia*. Costachi realizează un calc lexical de expresie, inversînd ordinea elementelor componente din gr. *θεο-λογίας*: *cuvîntării de Dumnezeu*, necunoscînd neologismul corespunzător (vezi traducerea lui Corneanu). Din nou se poate constata dependenţa traducerii lui Stăniloae de cea a lui Costachi, căci acesta păstrează calcul lexical realizat de Costachi, indicînd între paranteze semnificaţia şi echivalenţa modernă:
LEAST. 288[r], Ms. 1780, 224[r]: *în iad, adecă întru adîncul bogosloviei*;
COSTACHI 1814, 206[v]: *în iadul cuvîntării de Dumnezeu*;
STĂNILOAE 1980, p. 460: *în iadul cuvîntării de Dumnezeu (al teologiei)*;
CORNEANU 1994, p. 552: *în iadul teologiei*;
PG 1205: *εἰς ᾅδην θεολογίας / ad inferos in rerum* (1206).

Varlaam împrumută din originalul pe care-l traduce slavonismul *ispovedanie*, cf. ***исповѣдїѫ*** (277[r/dr.]); forma adaptată a acestui slavonism – *spovedanie* – se păstrează şi astăzi în lexicul religios, deşi traducerile moderne (includem aici şi traducerea lui Veniamin Costachi) folosesc un termen modern, *mărturisire*.
LEAST. 277[r], Ms. 1780, 215[r]: *ispoveadaniia/ ispovidanie*;
COSTACHI 1814, 200[v] STĂNILOAE 1980, p. 443/ 44, Corneanu 1994, p. 537: *mărturisire*;
PG 1185: *ἐξαγορεύσει / obsitus et inquinatus* (1186);

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

Fr. (47): *souiller leur conscience d'un grand nombre de péchés*.

2.3.3. Elemente lexicale dialectale

LEAST. 276[r], Ms. 1780, 214[v]: *Nu să cuvine păstoriul fără de sămăluire să să smerească pururea, nice iară pururea a să înălţa nebuneaşte*;

COSTACHI 1814, 200[r]: *Nici totdeauna iaste datoriu Proestosul a să smeri fără de socoteală, nici totdeauna a să înălţa pre sineşi fără de minte*;

STĂNILOAE 1980, p. 441/ 38: *Întîistătătorul nu trebuie să se umilească totdeauna fără judecată, nici să se înalţe totdeauna nebuneşte.*

CORNEANU 1994, p. 536: *Stareţul nu trebuie nici să se umilească oricînd, fără de socoteală, nici să se mîndrească neînţelepţeşte.*

PG 1184: *οὐδὲ πάντοτε ταπεινοῦν ἀλόγως, οὐδὲ πάντοτε ὑψοῦν ἀφρόνως ἑαυτὸν ὁ προεστὼς ὀφείλει /neque (rector animarum) unquam se nimis et praeter rationem submittat: nec unquam se stolide extollat* (1183);

Fr. (41): *Il [un pasteur] doit éviter deux excès également condamnables et nuisibles: le premier, c'est de ne pas se livrer par rapport à ses inférieurs à une humilité mal placée et déraisonnable; le second, de ne pas s'élever au dessus d'eux d'une manière hautaine et impertinente*.

Semantismul complex al verbului *a sămălui*, implicit, al substantivului *sămăluire* şi a tuturor derivatelor sale (în cazul de faţă, locuţiunea adverbială *fără de sămăluire*), se reflectă în opţiunile diferite pe care traducătorii ulteriori ai *Scării* şi le asumă: ‘a aprecia din punct de vedere valoric; a socoti; a se gîndi, a judeca, a raţiona’. Etimologia lui *a sămălui* – magh. *számlálni*, *számlolni*, *számitni* ‘a număra, a socoti’ (vezi CIHAC 1870, s.v., SCRIBAN 1939, s.v.) – arată că termenul avea o circulaţie regională, ceea ce a dus, implicit, la necesitatea înlocuirii sale cu sinonime specifice limbii române literare, care aveau avantajul de a fi cunoscute în toate zonele geografice. Stăniloae este singurul care traduce gr. *ἀλόγως* prin *fără judecată*, cf. semantismului acestui cuvînt ‘1. sans parler, en silence; 2. contrairement à la raison; 3. sans réflexion’ (DFG, s.v.), în timp ce Corneanu păstrează opţiunea mitropolitului Costachi.

Avînd o notă comună cu gr. *ἀλόγως*, adverbul *ἀφρόνως* este redat în conformitate cu semantismul său, primar sau secundar, încă din traducerea lui Varlaam: *nebuneaşte* corespunde sensului ‘follement’, în timp ce *fără de minte* sau *neînţelepţeşte* (destul de arhaic, mai ales prin sufixul ales) corespund sensului ‘sans raison’ (vezi DFG, s.v.).

Un alt sens al verbului *a sămălui* transpare din contextul următor, unde acesta actualizează sensul de ‘a deosebi’, cunoscut şi utilizat de ceilalţi traducători/ copişti:

LEAST. 272[v], Ms. 1780, 211[v]: *să poată sămălui binele şi răul şi mijlociiul binelui ş-a răului*;

VM 1766, 267[v]: *trei lucrure sînt trebuncioase, adecă: socotinţa cea bună, socotinţa cea rrea, şi cea de mijloc*;

COSTACHI 1814, 198[r]: *spre desluşirea binelui şi a celui de mijloc şi a celui rău*;

STĂNILOAE 1980, p. 436: *spre deosebirea binelui şi răului şi a ceea ce e la mijloc*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

CORNEANU 1994, p. 530: *să deosebească ce este bine, ce este potrivit şi ce este rău*;
PG 1169: *διάκρισιν καλοῦ τε καὶ μέσου καὶ κακοῦ /uti mala a bonis et ab utrisque media ad unguem possint secernere* (1170) ;
Fr. (15): *pour discerner ce qui est bon de ce qui est mauvais, ou ce qui n'est ni bon ni mauvais.*

În secvenţa următoare, *şerbie* nu este utilizat cu sensul păstrat astăzi regional de 'robie, sclavie', ci cu un sens dispărut 'devotare, consacrare' (vezi DLRLV, s.v.); pierderea acestui sens este şi cauza înlocuirii termenului cu alte sinonime, precum *slujbă* sau *slujire*, substantive care au în comun nota semantică [+ sacral], prin referire la oficierea *slujbei* religioase:
LEAST. 276[r]: *spre lucrul şi spre şerbiia lui Dumnedzău*;
Ms. 1780, 215[r]: *spre lucrul şi spre slujire lui Dumnezău*;
COSTACHI 1814, 200[v]: *la lucrarea şi slujba lui Dumnezeu*;
STĂNILOAE 1980, p. 442/ 43: *spre lucrarea şi slujirea lui Dumnezeu*;
CORNEANU 1994, p. 537: *spre lucrarea şi slujba lui Dumnezeu*;
PG 1185: *πρὸς ἐργασίαν Θεοῦ καὶ δουλείαν ἐπειγόμενος /qui (...) ad Dei cultum et obsequium accedit* (1186);
Fr. (47): *pour se consacrer au culte, au service et à l'amour du Seigneur*.

Folosit în Moldova şi Oltenia, cuvîntul *ascultoi* apare frecvent în textele secolului al XVII-lea (îl întîlnim la Varlaam, Dosoftei, în *Pravila de la Govora*, cf. DLRLV, s.v.) cu sensul de 'ascultător, supus, plecat'; în traducerea lui Varlaam se află în concurenţă directă cu slavonismul *posluşnic*; acesta din urmă este preferat de Vartolomeu Măzăreanu, opţiune care ne oferă un indiciu despre actualitatea acestui slavonism în lexicul religios în perioada în care mitropolitul traduce *Scara raiului* (sfîrşitul secolului al XVIII-lea). În varianta din 1780 apare forma *ascultătorii*, în timp ce în traducerile moderne, inclusiv în cea a lui Veniamin Costachi, se preferă termenul mai puţin ambiguu, *supuşii*, traducînd gr. *ὑπηκοος* 'auditeur, disciple' (DFG, s.v.):
LEAST. 273[v]: *ascultoii*;
Ms. 1780, 212[v]: *ascultătorii*;
VM 1766, 268[v]: *credinţa posluşnicilor către sine*;
COSTACHI 1814, 199[r]: *credinţa supuşilor*;
STĂNILOAE 1980, p. 438/ 23: *supuşii*;
CORNEANU 1994, p. 532: *supuşi*;
PG 1177: *τῶν ὑπηκόων*.

În contextul următor, fiecare traducător încearcă să redea perifrastic ceea ce în greacă este exprimat analitic; dificultatea constă în aproximarea cuvintelor greceşti *πρόμαχοι* şi *μονομάχοι*; traducerea lui Varlaam diferă total de celelalte versiuni – de aici reţinem doar substantivul *hărăţ*, un împrumut a cărui etimologie nu este clarificată: cf. DA, s.v.: magh. *herécelni*; OLTEANU, 1970, p. 554 propune ca etimologie pol. *harc* 'luptă', iar CIHAC 1870, s.v. magh. *harács*) care redă slavonul ***вои҃нъ*** 'στρατιώτης, miles; μάχιμος bellator' (MIKLOSICH 1865, s.v.), şi care este înlocuit de ceilalalţi traducători în funcţie de soluţia proprie fiecăruia.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

Compuşii *πρόμαχος* şi *μονομάχος* se traduc fiecare, literal, prin ‘qui combat aux premiers rangs; 2. qui combat pour, défenseur de’ respectiv ‘qui combat seul à seul, en combat singulier’. Veniamin Costachi a tradus prin sensul secundar ‘*apărător*’ gr. *πρόμαχος*, în timp ce pe-al doilea, în lipsa unei soluţii, l-a împrumutat cu forma din original, între paranteze încercînd o traducere stîngace. Traducerea lui Stăniloae nu reuşeşte să clarifice contextul, căci adjectivul ales, *fruntaşi*, nu este un indiciu asupra poziţiei luptătorului, ci asupra calităţii acestuia, sens care nu se regăseşte în original. Nici perifraza prin care încearcă să redea gr. *μονομάχος* nu este mai fericit aleasă; sensul din original nu a fost transpus:
LEAST. 275^{v}, Ms. 1780, 214^{r}: *hărăţi viteaji şi voinici*;
COSTACHI 1814, 200^{r}: *ostaşii apărători şi monomahi (adecă singuri luptaci)*;
STĂNILOAE 1980, p. 441/ 34: *unii fruntaşi în luptă şi luptători de unul singur*;
CORNEANU 1994, p. 535: *unii (...) stau în frunte (...), iar alţii pot lupta şi singuri*;
PG 1184: *τῶν συστρατιωτῶν πρόμαχοι καὶ μονομάχοι /propugnatores et antesignani, et qui hostem ad singulare certamen audeant provocare* (1183);
Fr. (37): *des gens pleins de courage, de bravoure et de talent se trouveraient confondus et cachés dans la foule, tandis qu'ils devraient être à la tête de l'armée pour provoquer l'ennemi au combat.*

2.3.4. Elemente lexicale generale. Se observă că, echivalărilor cu termeni de ordin general, aparţinînd lexicului fundamental al limbii, făcute de Varlaam, li se substituie ulterior cuvinte specializate pentru desemnarea arealului religios.

Un proces de specializare semantică are loc în cazul substantivului *mărire* care traduce, în contextul dat slavonul ***слава*** (272$^{v/dr.}$) ‘δόξα, gloria’ (MIKLOSICH 1865, s.v.), înlocuit în traducerile ulterioare prin *slavă*, care s-a şi impus în lexicul religios. În cea mai mare parte din ocurenţele sale (am numărat nu mai puţin de 159 de atestări!) apare cu sensul (rar, conform lui SCRIBAN 1939, s.v.) de ‘mîndrie’, în contextul *mărire deşartă* (12^{r}, etc.), calchiind slavonul ***тъштєславиѥ*** ‘κενοδοξία vana gloria, recherche *ou* amour de la vaine gloire’ (MIKLOSICH 1865, s.v., DFG, s.v.):
LEAST. 272^{v}, Ms. 1780, 211^{v}: *să să îndulcească de mărirea/ mărire lui*;
VM 1766, 268^{r}: *să să îndulcească de slavă*;
COSTACHI 1814, 198^{v}: *a să împărtăşi de slava lui*;
STĂNILOAE 1980, p. 437/ 15: *să se bucure de aceeaşi slavă*;
CORNEANU 1994, p. 531: *să facă părtaşi slavei lui*;
PG 1172: *τῆς αὐτοῦ δόξης ἀπολαῦσαι, /regiam ejus majestatem* (1171);
Fr. (17): *de contempler sa majesté*.

LEAST. 270^{r}, Ms. 1780, 209^{r}: *cei mai de-apoi cu înţelepciunea (înţelepciune)*;
COSTACHI 1814, 197^{r}: *cei mai de pre urmă cu cugetul*;
STĂNILOAE 1980, p. 433: *cei din urmă după cugetul lor*;
CORNEANU 1994, p. 527: *cei din urmă cu cugetul*;
PG 1165: *οι ἐσχατοι τῷ φρονήματι* (*φρόνημα* ‘1. esprit intelligence, pensée, Fr. (2): *au phys.* coeur, *au sens propre*), *qui nunc per animi submissionem sînt novissimi* (1166).

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

Lexicul intelectual prinde contur abia în traducerea lui VC de la începutul secolului al XIX-lea; pentru a denumi acest concept, Varlaam foloseşte termenul *înţelepciune*, care, deşi mai larg în accepţii, nu are concentrarea lui *cuget*.
LEAST. 270[r], Ms. 1780, 209[r]: *minunate oame*;
COSTACHI 1814, 197[r]: *o dumnezeescule Părinte*;
STĂNILOAE 1980, p. 433: *Prea Cuvioase*;
CORNEANU 1994, p. 527: *prea minunate părinte*;
PG 1166: *θεσπέσιε Πάτερ*, *venerande pater*.

Dacă Varlaam redă gr. *Πάτερ* prin *oame* (preluat şi de către copistul manuscrisului de la 1780), utilizînd un cuvînt generic, nespecializat; ulterior, temenul *pater* se impune în terminologia religioasă ca termen de adresare unei feţe bisericeşti. Un proces similar are loc şi în cazul lui *minunate*: singurul care redă identic sintagma grecească este COSTACHI 1814, ceilalţi traducători îndepărtîndu-se într-un sens sau altul de original.

Interesează în continuare utilizarea de către Varlaam a substantivului *pohtă* pentru a desemna ceea ce, în prezent, este desemnat prin substantivul *patimă*; diferenţa este dată de specializarea ultimului ca termen specific vocabularului religios, în timp ce *poftă* aparţine vocabularului general al limbii române, fără nici o conotaţie religioasă:
LEAST. 271[r], Ms. 1780, 210[r]: *întunearecul/ întunearicul nopţei/ nopţii ş-a pohtelor/ pohtilor*;
VM 1766, 266[v]: *Întunerecul şi noaptea patimilor*;
COSTACHI 1814, 197[v]: *întunearec şi noapte a patimilor*;
STĂNILOAE 1980, p. 435: *întunericul şi noaptea patimilor*;
CORNEANU 1994, p. 529: *întunericul şi noaptea patimilor*;
PG 1168: σκωτίας καὶ νυκτὸς παθῶν, perturbationum animi et tempestatum nox (1167);
Fr. (11): la nuit obscure des passions et des tempêtes.

2.3.5. Opţiuni stilistice individuale

LEAST. 270[r], Ms. 1780, 209[v]: *nu numai din valuri şi din furtună*;
VM 1766, 266[r]: *nu numai dintru valurile cele întreite*;
COSTACHI 1814, 197[r]: *nu numai dintru întreitele valuri*;
STĂNILOAE 1980, p. 433: *nu numai din valuri*;
CORNEANU 1994, p. 527: *nu numai din furtunoasele valuri*;
PG 1165: *οὐ μόνον ἐκ τρικυμίας*, *decumanis fluctibus* (1166);
Fr. (3): *la fureur des flots de la mer*.

Intensitatea valurilor, cf. gr. *τρικυμίας* ‘triple lame, suite de 3 vagues dont la 3[e] est la plus forte; vague enorme’, este realizată la Varlaam prin două cuvinte, dintre care al doilea, prin semantismul său, vine tocmai să accentueze intensitatea primului, reprezentînd în acelaşi timp şi cauza lui; în varianta lui VM 1766 şi cea a lui COSTACHI 1814 se traduce literal gr. *τρικυμίας*, în timp ce traducerile moderne recurg la alte opţiuni stilistice: Stăniloae simplifică, reducînd contextul, în timp ce Corneanu apelează la un epitet metaforizant: *furtunoasele valuri*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

procedeul stilistic este evident şi în traducerea franceză, unde intensitatea este redată printr-o personificare metaforizantă: *la fureur des flots de la mer*.

În secvenţele care urmează, traducătorii desemnează printr-o modalitate diferită noţiunea de *păstor*:
LEAST. 272[r], Ms. 1780, 211[r]: *duhovnicii/ dohovnici, un mai mare* (276[r]);
VM 1766, 267[v]: *dohtorul cel sufletesc, păstoriului*;
COSTACHI 1814, 198[r]: *Proestoşi,* (mai jos) *înainte stătătoriului, proestosului* (198[v]);
STĂNILOAE 1980, p. 436/437: *întîistătători, întîistătătorului*;
CORNEANU 1994, p. 529/531: *stareţul, înainte-stătătorul, stareţ*;
PG 1169: *προεστῶσιν, προεστηκότος,* (1172) *προεστῶτος /curatoribus animorum, [votis] pastoris* (1170); *magistro* (1171);
Fr. (15): *les pasteurs des âmes*, (17) *un pasteur*.

Dacă Varlaam şi, după el, scribul ms. de la 1780, utilizează termenul *duhovnic* sau *un mai mare*, Măzăreanu împrumută din originalul pe care-l traduce fonetismul *dohtor* completîndu-l cu atributul *cel sufletesc*; Costachi împrumută, la rîndu-i, din textul pe care-l traduce cuvîntul *proiestos*, fără a opera nici un fel de adaptare la specificul limbii române, dar încearcă şi o calchiere a originalului grecesc, rezultînd *înainte stătătoriului* – preluată ca atare de Corneanu, alături de *stareţ*. Un caz aparte îl reprezintă Stăniloae care, fără a împrumuta soluţia găsită de Costachi, purcede la o nouă calchiere, ce are ca rezultat un nou cuvînt, *întîistătător*. Totuşi, în ciuda existenţei celor două variante moderne ale traducerii, termenii utilizaţi de Varlaam au acoperire şi astăzi, fiind recurenţi în lexicul religios, într-o mai mare măsură decît cuvintele propuse de Stăniloae, de exemplu.

Opţiuni diferite de traducere manifestă autorii versiunilor diferite ale *Scării* şi în ceea ce priveşte redarea sintagmei *τοὺς νοεροὺς φίλους*: Varlaam foloseşte două atribute sinonime, realizînd, ca şi în alte cazuri, o structură pleonastică: *sufleteşti şi îngereşti*; sinonimia este parţială, de aceea putem considera că alăturarea lor a fost făcută cu scopul de a transpune cît mai exact spiritul scrierii ascetice pe care o traducea: *îngereşti* conţine în plus sema [+ spiritualitate], care se adugă semei comune de [+ imaterial]. Accentul cade pe calitatea de [imaterial] a prietenilor, conform traducerii lui Stăniloae. Celelalte traduceri sînt mai apropiate de sensurile gr. *νοερός*: ‘qui concerne l’intelligence; *d’où* 1. de l’intelligence, intellectuel; 2. doué d’intelligence, intelligent’ (DFG, s.v.), cu nuanţările de rigoare. Astfel, copistul ms. de la 1780, foloseşte termenul *înţălepţi* (probabil îl preia din varianta pe care o copie); Veniamin Costachi optează pentru un adjectiv participial, rezultat prin apropierea de gr. *νόημα* ‘pensée, reflexion’, în timp ce Corneanu apelează la traducerea franceză, literarizînd din nou textul:
LEAST. 273[r], Ms. 1780, 212[r]: *priiatini sufleteşti şi îngereşti*;
VM 1766, 268[r]: *prieteni înţălepţi*;
COSTACHI 1814, 198[v]: *priiatenii cei gîndiţi*;
STĂNILOAE 1980, p. 437/ 16: *prietenii netrupeşti*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

CORNEANU 1994, p. 531: *prietenii lui Dumnezeu (scil. Pe prietenii cei duhovniceşti, adică stareţii, părinţii spirituali)*;
PG 1172: *τοὺς νοεροὺς φίλους /sapientes in promptu habere amicos*(1171);
Fr. (19): *nous ayons pour directeurs des hommes qui soient les amis de Dieu*.

Rămînem în domeniul lexicului sapienţial; Varlaam transpune sintagma din slavonă: ***прѣ мѫдрывь и съвръшивь*** prin *înţelepţeşte şi face desăvîrşit*; verbe care, cu forme diferite, sînt menţinute şi în traducerile moderne, cf. şi gr. *σοφίσας καὶ τελειώσας*; singurul care optează pentru alt cuvînt este copistul ms. din 1780 care, folosind o versiune intermediară a traducerii lui Varlaam, preia de acolo verbul *să înveţe*, cu un semnatism simplificat faţă de cel al verbelor folosite din traducerea-sursă:
LEAST. 273^{v}, Ms. 1780, 212^{v}: *cela ce înţelepţeaşte şi face desăvîrşit pre cei neînţelepţi şi neiscusiţi*;
VM 1766, 268^{r}: *acela (...) care şi pre copii cei tare la cap poate să-i înveţe*;
COSTACHI 1814, 198^{v}: *cela ce pre cei neînvăţaţi şi neînţelepţi i-au înţelepţit şi desăvîrşit i-au făcut*;
STĂNILOAE 1980, p. 438/ 20: *cel ce face înţelepţi (...) pe cei neînvăţaţi şi neînţelepţi, ducîndu-i la desăvîrşire*;
CORNEANU 1994, p. 532: *acela care înţelepţeşte şi desăvîrşeşte pe cei proşti şi nepricepuţi*;
PG 1177: *διδάσκαλος (...) ὁ τοὺς ἀμαθεῖς καὶ ἀσόφους σοφίσας καὶ τελειώσας /quid tardos et hebetes, litteratos reddit et doctrina praestantes* (1178);
Fr. (24): *le précepteur qui, n'ayant eu affaire qu'à des personnes bornées et stupides, les a néanmoins remplies de science et d'érudition.*

Varlaam traduce slavonul ***гєєнскыꙗ*** ‘gehennae’ (MIKLOSICH 1865, s.v.) prin *focul de veaci*, în timp ce Costachi împrumută din textul grecesc *gheena* (opţiune pe care o preia şi Stăniloae); Corneanu optează pentru termenul mai puţin livresc, implicit mai accesibil, *iad*:
LEAST. 275^{v}, Ms. 1780, 214^{r}: *frica focului de veaci*;
COSTACHI 1814, 200^{r}: *frica gheenei*;
STĂNILOAE 1980, p. 441/ 34: *frica gheenei*;
CORNEANU 1994, p. 535: *teama de iad*;
PG 1184: *φόβος γεέννης /inferos flammarum* (1183);
Fr. (37): *la crainte des flammes vengeresses de l'enfer*.

Traducerea lui Varlaam este în secvenţa următoare mai explicită (clară) decît cea de mai tîrziu, a lui Veniamin Costachi: a (nu) fi *asemenea* lui Dumnezeu /*vs.*/ a (nu) fi al lui Dumnezeu *următoriu* (preluată, inexplicabil, şi de Stăniloae). Corneanu redă exact gr. *μιμητής* prin *imitator*. Opţiunea lui Costachi se clarifică prin referire la versiunea franceză: *următoriu* ar fi cel care *merge pe urmele cuiva* şi ar putea fi rezultatul consultării şi confruntării altor manuscrise/ ediţii ale textului lui Ioan Scărarul, conform prefeţei traducerii sale:
LEAST. 277^{v}, Ms. 1780, 215^{v}: *nu veri/ vei hi/ fi aseamenea lui Dumnedzău*;
COSTACHI 1814, 201^{r}: *nu vei fi al lui Dumnezeu următoriu*;

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

STĂNILOAE 1980, p. 443/ 48: *nu vei fi următor lui Dumnezeu*;
CORNEANU 1994, p. 538: *nu vei putea fi imitatorul lui Dumnezeu*;
PG 1188: *καὶ οὐκ ἔση λοιπὸν Θεοῦ μιμητής / neque enim (id faciendo) Deum imitabere* (1187);
Fr. (51): *vous ne marcheriez pas sur les traces du Seigneur*.

În exemplul următor, traducerea lui Varlaam corespunde gr. *πικρίδων*, Costachi particularizează substantivul *amărăciuni*, considerînd că este vorba de *păpădii*; celelalte traduceri păstrează din original numai atributul de *amar*, asociat succesiv *ierburilor* sau *lăptucilor* (cf. ediţiei latine şi franceze):
LEAST. 285^{r}, Ms. 1780, 222^{r}: *pănă nu mînca adzîmă cu amărăciuni.*
COSTACHI 1814, 205^{r}: *pînă cînd nu au mîncat azimele cu păpădii*.
STĂNILOAE 1980, p. 456/ 98: *pînă ce nu au mîncat azima cu ierburi amare*.
CORNEANU 1994, p. 550: *pînă ce nu i-a făcut să mănînce azimă cu lăptuci amare*.
PG 1201: *ἄχρις οὗ τὸ ἄζυμον μετὰ πικρίδων ἔφαγον / nisi gustatis prius azymis et agrestibus lactucis* (1202).
Fr. (99): *qu'après leur avoir fait manger des azymes et des laitues amères*.

2.3.6. Elemente lexicale menţinute în uz. Conservarea unor cuvinte folosite încă din secolul al XVII-lea în terminologia religioasă actuală poate avea două cauze: a) termenii respectivi sînt neologisme preluate din limbile din care se face traducerea, mai puţin din slavonă, căci acestea, după cum s-a demonstrat deja, au fost toate înlocuite; b) caracterul conservator al lexicului religios care a făcut posibilă supravieţuirea unor asemenea cuvinte, în condiţiile în care ele nu mai erau active în vocabularul comun.
a) Neologismul de origine latină, *purgaţie*, atestat pentru prima oară în *Leastviţa* (vezi ZGRAON 1976b) este prezent mai întîi marginal, ca adnotare, implicit explicare, a expresiei *dare de curăţire*, pentru ca ulterior să apară inserat în textul propriu-zis al *Scării*; manuscrisul copiat la 1780 conţine în acel loc sintagma iniţială: *dare de curăţire*; inexistenţa acestui pasaj şi în celelalte versiuni fac imposibilă discutarea evoluţiei termenului:
LEAST. 271^{r}: *Agoniseaşte şi tu, o, minunate părinte, leacuri, dare de curăţire*[1], *brici* (...);
LEAST. 271^{v}: *Purgaţia iaste tămăduire pohtelor celor din lontru şi deşărtare împuţiciunei şi scîrnăviei ce nu să veade*;
Ms. 1780, 210^{v}*: Dare de-a curăţire iaste tămăduire pohtilor celor din lăuntru şi deşărtare împuţăciunii scîrnăviei[tăiat: lor] ce nu să veade.*

Eretic este un alt cuvînt activ în lexicul religios şi în perioada modernă a limbii noastre literare; prezenţa acestui substantiv în traducerea lui Varlaam dovedeşte atît cunoştinţele sale de neogreacă sau latină, şi de aici familiaritatea cu acest termen atunci cînd îl întîlneşte în varianta-sursă a traducerii sale – ***ерєтикы*** (279$^{v/dr.}$), cf. v.sl. **кретигъ** ‘haereticus’ (MIKLOSICH 1865, s.v.):
LEAST. 279^{v}, Ms. 1780, 217^{v}: *Ceia ce-s slabi întru credinţă să nu mănînce cu ereticii/ eriticii, cum gice/ zice pravila*;

[1] Adnotat: *purgaţie*.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

COSTACHI 1814, 202[r]: *Cei neputincioşi împreună cu ereticii să nu mănînce*;
STĂNILOAE 1980, p. 446/63: *Cei slabi să nu mănînce împreună cu ereticii, precum s-a spus în canoane*;
CORNEANU 1994, p. 541: *Cei slabi să nu mănînce împreună cu eretici, precum se spune şi în canoane*;
PG 1192: *Ἀσθενεῖς αἱρετικοῖς μὴ συνεσθιέτωσαν, καθὼς, καὶ ἐν τοῖς κανόσιν εἴρηται / Cum haereticis fide non firmi et ardentes ne accumbant aut communicent, ut est in sacris canonibus* (1191);
Fr. (66): *Gardez-vous bien de jamais permettre à ceux de vos inférieurs dont la foi n'est pas ferme et à toute épreuve, vive et ardente, de vivre et de communiquer avec les hérétiques : vous savez que les canons de l'Église l'ont très sagement défendu.*

b) Termenul *aproapele* este tradus prin aceeaşi formă în toate variantele utilizate, cu observaţia că la Varlaam apare numai în structura cu prepoziţia *de*. Atestat în cele mai vechi texte literare româneşti, substantivul *aproapele* „reprezintă unul dintre cele mai vechi adverbe substantivizate ale limbii române literare" (MUNTEANU 1995, p. 235; vezi analiza complexă a conceptului *aproapele*, în *ibidem*, p. 233-240.):

LEAST. 278[v], Ms. 1780, 216[v]: *sufletul de-aproapelui său*;
COSTACHI 1814, 201[v]: *sufletul aproapelui întru toate*;
STĂNILOAE 1980, p. 445/ 56: *sufletul aproapelui întru toate*;
CORNEANU 1994, p. 540: *sufletul aproapelui*;
PG 1189: *ψυχῆς τοῦ πλησίον περὶ πάντα / in omnibus animam pro anima exponere* (1190);
Fr. (57): *toutes les âmes confiées à ses soins et à sa vigilance*.

Verbul *urgisi*, concurat în acest context de verbul *defăima*; dacă *urgisi* (derivat de la *urgie*, cu etimologie latină: *orgia*, cf. şi ngr. *ὀργίζω* 'a se înfuria') are sensurile 'a oropsi, a nu mai iubi, a dizgraţia, a depărta, e exila' (apud SCRIBAN 1939, s.v.); sensurile verbului *defăima* – 'a critica, a vorbi de rău, a calomnia' – reprezintă o intensificare a semantismului propriu gr. *ἐξουδενίζω* 'ne faire aucun cas de, considérer comme rien, mépriser':

LEAST. 271[r], Ms. 1780, 210[r]: *"Dumnedzău nu va urgisi inima cea înfrîmtă/ înfrîntă şi smerită!"*
VM 1766, 266[v]: "*Inima cea înfrîntă şi zdrobită, Dumnedzău n-o defaimă!"*
COSTACHI 1814, 197[v]: *Inima zdrobită şi smerită, Dumnezeu nu o va defăima!*
STĂNILOAE 1980, p. 435: *Inima zdrobită şi umilită, Dumnezeu nu o va urgisi!*
CORNEANU 1994, p. 529: *Inima zdrobită şi umilită, Dumnezeu nu o va urgisi!*
PG 1168: *Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει, Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet!* (1167);
Fr. (11): *Un cœur broyé et humilié, Dieu ne le méprise point*.

Menţinerea inclusiv în ediţiile moderne a substantivului *învăţător* poate fi datorată faptului că acest cuvînt este bine reprezentat în vocabularul actual al limbii române prin familia lexicală cu numeroşi termeni: *învăţ*, *învăţa*, *învăţăcel*, *învăţămînt*, *învăţat*, *învăţător*, *învăţătură* etc. De fapt, notă aparte face numai Costachi care traduce gr. *διδάσκαλος* prin neologismul *dascal* din ngr.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

δάσκαλος. Opţiunea acestuia din urmă este însă una formală, căci termenul utilizat păstrează şi semantismul mai vechiului *învăţător*, alături de cel de ‘cîntăreţ de biserică’, cf. SCRIBAN 1939, s.v.
LEAST. 270[r], Ms. 1780, 209[v]: *Învăţătoriu cu adevărat/ adivărat*;
VM 1766, 266[r]: *[Păstoriul întru adevăr că iaste] învăţătoriu*;
COSTACHI 1814, 197[r]: *Dáscal cu adevărat*;
STĂNILOAE 1980, p. 434: *Învăţător cu adevărat*;
CORNEANU 1994, p. 527: *Învăţător („didaskalos”)*;
PG 1165: *Διδάσκαλος ὄντως*, *Doctor* (1166);
Fr. (5): *Le maître véritable*.

Observăm că termenul *praznic* (aflat şi astăzi în uz, mai mult popular) din traducerea lui Varlaam este menţinut de Veniamin Costachi, deşi traduce un text grecesc, unde *ἑορταῖς* are sensul de ‘fête’ (DFG, s.v.); tot în traducerea lui Costachi ne reţine atenţia redarea parafrastică a gr. *ἐτήσιος* ‘annuel; qui revient chaque année’ (DFG, s.v.): *ceale de preste an*, precum şi traducerea literală a gr. *δεσποτικός* ‘qui concerne un maître; *d’où*, *t. eccl.* du Seigneur’ (DFG, s.v.), prin *stăpîneştile*. Traducerile moderne înlocuiesc mai vechiul şi popularul *praznic* cu *sărbătorile* şi redau gr. *ἐτήσιος* prin *anual*; diferenţa apare la traducerea ultimului atribut: *împărăteşti*, respectiv, *domnenşti*, fără a reuşi totuşi să redea nici unul sensul de ‘divinitate’ (prezent în textul grecesc), cf. adjectivului utilizat de Varlaam prin *dumnedzăeşti*.
LEAST. 273[r], Ms. 1780, 212[r]: *întru/ în praznicele/ praznicile ceale dumnedzăieşti de rugă*;
COSTACHI 1814, 198[v]: *întru Stăpîneştile Praznice ceale de preste an*;
STĂNILOAE 1980, p. 437/ 17: *în sărbătorile anuale şi împărăteşti*;
CORNEANU 1994, p. 531: *la sărbătorile anuale şi domneşti*;
PG 1172: *ἐν ταϊς ἐτησίοις καὶ Δεσποτικαῖς ἑορταῖς ὁ Θεὸς /Dei cultoris* (1171);
Fr. (20): *aux grands jours de fête destinés à célébrer les mystères que Jésus Christ (...)*.

Interesează în secvenţa de mai jos, pe de o parte, prezenţa verbului *a se pogorî*, pe de alta, substantivul *vale*, cu sinonimele lui diacronice. Verbul *a se pogorî*, avînd ca etimologie adv. v.sl. ***погорь***, cu sensurile ‘ἐν καταβάσει, κατὰ πρανοῦς prone, deorsum’ (MIKLOSICH 1865, s.v.), era general în epoca în care Varlaam traduce *Scara* – de altfel, aceeaşi formă o întîlnim şi în traducerea din 1814 a mitropolitului Costachi – ; cf. SCRIBAN 1939, s.v., semantismul acestui verb include şi substantivul *vale*: ‘în jos, la vale’, ceea ce ar putea constitui motivul pentru care nu mai este redat în textul propriu-zis al traducerii lui Varlaam. În manuscrisul de la 1780, ca şi în traducerea lui Veniamin Costachi, acesta este însă tradus printr-un slavonism curent în vechea română literară[2] – *zăpodie* (< v.sl. **заподъ** ‘latebra; cachette, refuge, abri, retraite’. (cf. MIKLOSICH

[2] În secolul al XVI-lea cultismul apare în *Palia de la Orăştie*, *Psaltirea Şcheiană*, iar în secolul următor mai este înregistrat la Dosoftei şi în *Biblia de la 1688*; vezi şi DIMITRIU 1970.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

1865, s.v.; SCRIBAN 1939, s.v.) ‘vale largă, platou adăpostit de înălţimi’ – în timp ce în versiunile ulterioare este înlocuit prin sinonimul *vale*:
LEAST. 287^{r}: *Pentr-acea, te pugorîş dintr-acea vedeare dumnedzăiască întru adîncata smerenie, în Horiv*;
Ms. 1780, 223^{v}: *pentru aceia te pogorîrăş dintru ace videare dumnezăiască întru adîncata zăpodie, smereniei, în Horiv*;
COSTACHI 1814, 206^{r}: *Pentru aceaia şi întru prea adîncă (...) zăpodie de smerenie în Horiv (...) te-ai pogorît*;
STĂNILOAE 1980, p. 458: *De aceea te-ai şi coborît în cea mai adîncă vale (a Horebului; P.G. = a smereniei, n.tr.)*;
CORNEANU 1994, p. 552: *De aceea, (...) te-ai coborît în foarte adînca vale a smereniei, în Horeb*;
PG 1204: *διὸ καὶ εἰς βαθυτάτην που κοιλάδα ταπεινώσεως ἐν Χωρὴβ ἐκ τῆς θεοπτίας κατελήλιθας / in altissimam demissionis vallem Chorebanam a Dei conspectu descendisti* (1203)

Interesantă este şi grafia numelui propriu *Horeb*: etimologizantă iniţial, cf. slav. ***хоривь*** (287$^{r/dr.}$), gr. *Χωρὴβ*, devine ulterior *Horeb*, cf. lat. *Chorebanam* şi fr. *Horeb*.

3. Concluzii. Traducerea mitropolitului Varlaam, importantă pentru mediul monahal, dar şi pentru cel laic, a fost făcută la începutul secolului al XVII-lea, într-o perioadă în care limba română literară era în plin proces de formare. Înscrise în acest context, slavonismele analizate, deşi numeroase, sînt perfect justificate de existenţa acelor „goluri semantice” inerente oricărei limbi aflate la începutul constituirii variantei literare.

Secvenţele comparate au fost selectate din manuscrisele şi tipăriturile reprezentînd traducerea *Scării* într-un interval cuprins între secolul al XVII-lea şi secolul al XX-lea; ca reper am folosit textul cuprins în volumul 88 al *PG*, în dublă ediţie, greacă şi latină. Perioada mare de timp din care provin aceste texte a permis surprinderea schimbărilor lexicale care au dus la formarea caracterului modern al vocabularului limbii române literare. Am insistat asupra procesului de formare a lexicului religios; în acest context, dat fiind cunoscutul său caracter conservator, nu este de mirare că au existat situaţii în care elementele lexicale folosite de Varlaam în traducerea sa sînt şi astăzi în uz. Cauzele care au permis menţinerea acestor elemente lexicale în limbajul religios actual sînt diverse; putem enumera aici, pe de o parte, pe lîngă caracterul conservator al acestei terminologii – substantivele *aproapele*, *duhovnic*, *spovedanie* s-au menţinut în strînsă legătură cu persistenţa realiilor desemnate –, faptul că unele din aceste cuvinte intră în componenţa unor expresii fixe, precum *a pogorî*, menţinut în expresia *Pogorîrea Sfîntului Duh*, pe de altă parte, faptul că unii termeni utilizaţi de mitropolitul moldovean erau neologisme preluate din alte limbi de cultură decît slavona, chiar dacă prin intermediar slavon; e cazul lui *azimă, eretic*.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

Schimbările lexicale au avut loc la nivelul 1. elementelor arhaice, generale în epoca în care Varlaam traducea *Scara*; 2. slavonismelor pe care acesta le preia din textul pe care-l traduce; 3. elementelor dialectale; 4. elementelor lexicale generale, nespecializate.

Traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu a fost mai puţin utilă în realizarea studiului comparativ deoarece capitolul ales spre analiză (*Epistolă către Păstor*) are dimensiuni reduse datorită originalului rusesc utilizat. Cele două ediţii moderne ne oferă două texte diferite din punct de vedere al limbii, dar şi al metodei de traducere urmate de fiecare autor în parte; astfel, traducerea lui Stăniloae conservă un limbaj tradiţional, pe alocuri arhaizant, păstrînd de multe ori opţiunile de traducere ale înaintaşului său, Veniamin Costachi, în timp ce traducerea lui Corneanu este mai liberă faţă de original, autorul literarizînd de multe ori textul propriu-zis al lui Ioan Scărarul, fără a pierde însă semantismul original, avînd ca instrument o limbă română modernă.

Bibliografie

Dimitriu, C, 1970, *Vocabularul limbii române vechi. Studiu statistic* (teză de doctorat), Iaşi.

Fecioru, D., 1952, *Manuscrisele de la Neamţu. Traduceri din Sfinţii Păsinţi şi din scriitorii bisericeşti*, în „Studii teologice", seria II, anu IV, sept. - oct., 1952, p. 459-487.

Gafton, Alexandru, 2001, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universităţii Al. I. Cuza, Iaşi.

Gheţie, Ion, 1975, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, Bucureşti.

Gheţie, Ion/ Mareş, Alexandru, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei RSR, Bucureşti.

Ghibănescu, Gh., 1914, *O nouă lucrare a Mitropolitului Varlaam (Leastviţa lui Ioan Scarariul)*, în „Arhiva", XXV (1914), nr. 3-4, p. 65-107.

Grecu, Vasile, 1942, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab, Domnul Ţării Româneşti (1512-1521). Versiunea grecească editată şi însoţită de o introducere şi traducere în româneşte de Vasile Grecu*, Academia Română, „Studii şi cercetări", LX, Imprimeria Naţională, Bucureşti.

Ivănescu, G., [2]2000, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi.

Mihăilă, G. 2002, *Contribuţii la etimologia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti.

Munteanu, Eugen, 1995, *Studii de lexicologie biblică*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi.

Munteanu, Eugen, 2004, *Interferenţe lingvistice greco-române în actul traducerii (Mărgăritarele lui Ioan Hrisostomul, Bucureşti, 1691)*, în AUI, secţiunea III e. Lingvistică, tomurile XLIX-L, 2003-2004, Studia lingvistica et philologica in honorem D. Irimia, p. 349-365.

Olteanu, Pandele, 1970, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor şi în identificarea versiunii neogreceşti a operei Scara tradusă de mitropolitul Varlaam*, în MO, XXII (1970), nr. 5-8, Craiova, p. 543-567.

Panaitescu, P. P., 1959, 2003, *Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I (1959), Editura Academiei, Bucureşti; vol. II (2003), *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din BAR,* Editura Academiei, Bucureşti.

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)

Paul, Mihai, 1964, *Leastviţa (Scara raiului) - traducerea lui Varlaam de la Secu într-o nouă redacţie*, în BOR (1964), nr. 11-12, p. 1069-1084.

Stăniloae, Dumitru, 1980, *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinţilor Părinţi care arată cum se poate omul curăţi, lumina şi desăvîrşi*, vol. IX, *Scara sfîntului Ioan Scărarul şi învăţăturile lui ava Dorotei*, traducere, introducere şi note de Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti.

Ştrempel, George, 1978 – 1992, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. I-IV, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Teodorescu, Mirela, 1984, *Răspunsul împotriva catihismului calvinesc.* Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Editura Minerva, Bucureşti.

Zgraon, Florentina, 1976a, *Consideraţii filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ioan Sinaitul*, în LR, XV (1976), nr. 3, p. 275-287.

Zgraon, Florentina, 1976b, *Un neologism de origine latină în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în LR, XV (1976), nr. 5, p. 624-626.

Zgraon, Florentina, 1977, *Manuscrisele româneşti ale Leastviţei pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea. Probleme de filiaţie*, în LR, XXVI (1977), nr. 5, p. 517-531.

Dicţionare şi texte consultate

BAILLY = Bailly, M. A., [7]1915, *Dictionnaire grec - français*. Rédigé avec le concours de M. E. Egger, Librairie Hachette, Paris.

CIHAC = Cihac, A. de, 1870, *Dictionnaire d'étymologie Daco-Romane*, partea I: *Elements latins*; partea II; *Elements slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort/ M.

DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, 1987, *Dicţionarul limbii române literare vechi*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

L = *Leastviţa*, ms. rom. BAR, nr. 5419.

Miklosich, Franz, 1862-1865, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinium*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller.

PG = *Patrologia graeca*, vol. 88, editor J.P.Migne.

SCRIBAN = Scriban, August, [1]1939, *Dictionaru limbii româneşti (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", Iaşi.

VC 1814 = Veniamin Costache, *Scara raiului*, 1814, Tipografia Mănăstirii Neamţului.

VM 1766 = Vartolomeu Măzăreanu, *Leastviţa*, ms. rom. BAR, nr. 2959.

(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi)

BDD-A1634 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:04:16 UTC)